

TÂRGUL MEDIEVAL CEFA ÎN LUMINA UNOR DESCOPERIRI MONETARE

de

IOAN CRIȘAN și ALEXANDRU SĂȘIANU

În ultimele două decenii pe raza comunei Cefa din județul Bihor au fost descoperite, în mod fortuit sau prin cercetări arheologice sistematice, o serie de monede medievale. O parte din ele au intrat în posesia celor ce le-au descoperit, iar apoi au fost înstrăinate, deținătorii lor actuali nefiind cunoscuți. Aceste descoperiri, care se alătură unora mai vechi, credem că merită a fi semnalate și analizate pentru că, alături de izvoarele arheologice și documentare, aruncă încă o rază de lumină asupra unui târg și a microzonei din jur în evul mediu. Dăm în continuare atât repertoriul descoperirilor monetare mai recente, inedite, cât și a celor anterioare, publicate în literatura de specialitate.

Cefa

1. *Trei florini din aur* emiși în timpul lui Sigismund de Luxemburg rege al Ungariei (1410-1437) și împărat al Imperiului German (1433-1437) în monetăriile din Kremnitz și Sibiu.

2. *Dinar maghiar din argint* emis în timpul aceluiași monarh.

3. *Gros polonez din argint* de la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Monedele au fost descoperite în intravilan în grădina lui I. Balaș la intervale diferite de timp. Proprietarul terenului ne-a relatat că una dintre monedele de aur era prinsă de un fragment ceramic, avansându-se astfel ipoteza că în locul respectiv ar putea exista un tezaur.

4. *O monedă din argint în valoare de trei kreuzeri* emisă de împăratul german Leopold I (1658-1705) în anul 1678 la Kremnitz. A fost descoperită în intravilan în grădina lui I. Crișan de la nr.13.

5. *Monedă de XV kreuzeri*, probabil fals, din 1687. A fost descoperită în via lui M. Crișan în vara anului 2002 în timpul lucrărilor de întreținere a culturilor.

6. *Taler imperial din argint* emis de împăratul german Ferdinand al III-lea (1637-1657) în anul 1641 la Augsburg.

7. *Taler imperial din argint* emis de împăratul german Ferdinand al III-lea în anul 1657.

Cele două monede au fost descoperite în partea de hotar numită de săteni Rături, situată la nord de vatra satului, pe teren arbil la prășitul culturilor. Și în acest caz credem că cele două piese făceau parte dintr-un tezaur.

8. *Dinar din argint* emis în monetăria din Kremnitz în anul 1530 de către Ferdinand I pentru Ungaria. A fost descoperit în anul 1987 printr-un sondaj de control în vatra așezării medievale Rădvani¹, atestată documentar începând cu anul 1214², părăsită apoi în secolul al XVII-lea în urma incursiunilor turcești.³

9. *Tezaur monetar*. A fost descoperit întâmplător de către săteni în pusta Pișpec în anul 1914. Tezaurul era alcătuit din *groși polonezi și groși mari din argint bătuți pe teritoriul Ungariei ocupat de habsburgi*, în total 84 piese. Monedele au fost emise în perioada 1587- 1619. Găsitorii și-au împărțit monedele⁴.

Inand

1. *Doi florini din aur* emiși în timpul regelui ungar Matei Corvin (1458-1490). Monedele au fost găsite succesiv în anii 1998 și 1999 de către localnici pe terenul cunoscut sub numele de Rături, aflat la marginea de vest a satului, în timpul lucrărilor de întreținere a culturilor de legume. Nu excludem posibilitatea ca și aici să existe un tezaur.

Sânnicolau Român

1. *Monedă din aramă* emisă de regele ungar Bela al III-lea (1172-1196). A fost descoperită cu prilejul efectuării unui sondaj arheologic în anul 1988 pe locul situat la marginea de sud-est a satului în stânga șoselei dintre Sânnicolau Român și Berechiu pe malul drept al pârâului Ier.⁵ Acolo s-a aflat vatra medievală a satului Sânnicolau Român după cum probează materialul și complexele arheologice descoperite.⁶

2. *Tezaur monetar alcătuit din șapte oboli din argint* emiși în timpul regelui ungar Vladislav al II-lea (1490-1516).⁷ A fost găsit întâmplător în anul 1983 pe amplasamentul unei foste reședințe nobiliare, situată pe malul stâng al Canalului Crișurilor, pe locul ce se numește astăzi în mod sugestiv "Coștei", la jumătatea distanței dintre satele Sânnicolau Român și Roit. În

¹ I. Crișan, *Sondajele arheologice de la Cefa-La Pădure, județul Bihor*, în *Analele Universității din Oradea* (în continuare A U O), istorie-arheologie-filosofie, tom III, 1993, p.18, pl.VII / 5 a, b

² Gy. Györfy, *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, vol.I, Budapeșt, 1966, p. 656

³ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.II, București, 1967, p.394; I. Bărsony, *Conscrierea camerală din 1692 a comitatului Bihor*, în *Crisia*, XXII, 1992, p.105

⁴ Fr. Pap, *Repertoriul numismatic al Transilvaniei și Banatului secolele 11-20. Despre circulația monetară în Transilvania și Banat secolele 11-20*, Cluj-Napoca, 2002, p. 51

⁵ I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Sânnicolau Român (jud. Bihor)*, în *AUO*, istorie, tom I, 1991, p. 34-35

⁶ S. Dumitrașcu, *Descoperirile arheologice din valea Crișului Repede și semnificația lor istorică*, în *Crisia*, XVI, 1986, p.710; I. Crișan, *Așezări, monumente și descoperiri feudale timpurii și feudale în hotarele comunelor Cefa, Nojorid și Sântandrei (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XX, 1990, p.139; S. Dumitrașcu, *Cercetările arheologice de la Sânnicolau Român, jud. Bihor*, în *Materiale și cercetări arheologice*, 1992, p.188-189, 191-194

⁷ I. Crișan, *op. cit.*, 1990, p. 138

anul 1552 micul castel aparținea nobilului Nicolae Tholdy.⁸ Data ridicării construcției nu este cunoscută. Se presupune că nu poate fi mai veche de secolul al XIV-lea.⁹ Lângă castel au fost identificate vestigiile unei așezări medievale care apare în documente sub numele de Nogfalu, Nagyfalu (Satu Mare).¹⁰ Materialul arheologic aflat la suprafața solului arată că așezarea exista și în secolul al XII-lea.¹¹ În anul 1598 armatele turcești în drum spre Oradea au incendiat castelul și satul de lângă el.¹² În secolul următor locuitorii au părăsit așezarea iar castelul a rămas în paragină.

3. *Tezaur monetar.* A fost descoperit în apropierea amplasamentului castelului amintit, la distanță de circa 300 m pe malul drept al Canalului Crișurilor în anii administrației horthyste când s-au desfășurat lucrări de înălțare a digului. Lucrătorii, oameni din partea locului, relatează că în momentul descoperirii monedele se aflau într-un vas de lut și că au început să le împartă între ei. La intervenția jandarmilor lucrătorii au fost obligați să predea monedele dar se presupune că o bună parte a rămas la aceștia. Au fost recuperate un număr de 27 monede care au intrat în colecțiile Muzeului Național al Ungariei din Budapesta cu numărul de inventar 50/1942. Sunt 27 florini de aur emiși în Transilvania, pe teritoriul Ungariei aflat sub stăpânire habsburgică, în ducatul Sileziei, în arhiepiscopatul Mainz, în margrafiatul Brandenburg, în orașele Kampen, Frankfurt pe Main, Köln, Zwolle și în Țările de Jos. Monedele datează din perioada cuprinsă între anii 1578 și 1667¹³.

Descoperirile monetare enumerate mai sus, nu sunt întâmplătoare. Explicația apariției lor trebuie căutată în realitățile economico-sociale medievale din ținutul de pe Crișuri, respectiv din microzona în care s-au făcut aceste descoperiri. După o lungă perioadă în care a predominat economia naturală, începând cu secolele XI-XII se constată o anumită interdependență economică a societății, iar de la sfârșitul secolului al XII-lea a început să se instaleze economia deschisă. Urmărind evoluția economică a așezărilor din Crișana se poate vorbi încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, dacă nu chiar mai devreme, de specializarea unor sate și microzone în anumite ramuri de activitate productivă atât în agricultură cât și în domeniul meșteșugurilor. Comerțul a devenit sectorul cel mai dinamic al economiei. Produsele ajungeau în lumea satelor prin intermediul

⁸ A Pallas nagy lexikona, vol. XVI, Budapest, 1897, p.157

⁹ I. Karácsonyi, A Toldyak nagyfalusi kastelya, în Biharvár, I, Oradea, 1913, p. 32-36

¹⁰ C. Suciu, op. cit., vol. II, p.377

¹¹ I. Crișan, op. cit., 1990, p.137, pl. VIII / 1-4

¹² I. Crișan, op. cit., 1990, p.138

¹³ Fr. Pap, op. cit., p. 145

negustorilor. Desfacerea mărfurilor se făcea cu ocazia târgurilor săptămânale sau anuale (bâlcieri, iarmaroace) aprobate de oficialitate ca locuri de întâlnire periodică a celor ce-și vindeau surplusul și a celor ce-și cumpărau cele necesare. Avându-se în vedere însemnatele valori care se vehiculau pe drumurile comerciale, în anumite puncte se percepeau taxe în natură sau în bani. În acest scop s-a organizat un întreg aparat de supraveghere a drumurilor și de pază a târgurilor. Pentru ca încasările să fie cât mai mari negustorii erau obligați să treacă pe itinerarele stabilite. Ocolirea punctelor de vamă prin devierea de la traseu pe rute lăturalnice atrăgea confiscarea mărfii. Înainte de invazia tătară din 1241 în Bihor se aflau șase sate cu drept de târg (Akyel, Kuleser, Ianoșda, Tămașda, Târgușor și Sâniob, care împreună cu Sâmbăteni de pe valea Mureșului și Dudeștii Vechi (Beșenova) din Banat erau singurele așezări sătești de acest fel din întregul voievodat al Transilvaniei.

După retragerea tătarilor numărul târgurilor pomenite în documente crește. Noi așezări vor beneficia de dreptul de a organiza târguri. Altele, având deja acest drept, se vor transforma în târguri (oppida), așezări intermediare între sat și oraș. Procesul a fost mai intens în Crișana deși apar acum târguri și în Transilvania intracarpatică. În Bihor sunt amintite ca având drept de târg satele Cefa și Cheresig,¹⁴ înaintea Oradiei, deși, cu certitudine, dreptul acesteia de a ține târg e mai vechi, mai ales că beneficia deja de statutul de oraș.

Localitatea Cefa este atestată documentar începând cu anul 1302¹⁵. În acel an judele satului, Mihail, a vizitat o biserică cu hramul Sf. Petru¹⁶, după unele păreri chiar biserica Sf. Petru din Roma.¹⁷ La întoarcere el era chemat să gireze pentru un locuitor din satul Gurbediu în vederea retrocedării unui cal împrumutat proprietarului său.¹⁸ Materialul arheologic scos la lumină cu prilejul unor lucrări edilitare și de utilitate publică arată că satul exista cu cel puțin un secol înainte¹⁹ și că vatra sa a fost locuită încă în neolitic. Începând cu anul 1322 Cefa avea drept de târg (forum in Chyfa)²⁰. Piața, care se ținea în ziua de joi, era atât de frecventată încât se citeau acolo anunțurile și hotărârile judecătorești.²¹ Știut fiind că la începutul secolului al XIV-lea majoritatea târgurilor se aflau pe domeniile regale nu ar fi exclus ca și Cefa să se fi aflat în această situație. La sfârșitul secolului, în 1396, târgul este pomenit într-un

¹⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol.II, Cluj-Napoca, 1979, p.135-136

¹⁵ *Documente privind istoria României*, veacul XIV, C, Transilvania (în continuare D I R, XIV, C), vol. I, 1953, doc.27, p.21

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ V. Bunyitay, *A váradi püspökség története*, vol.III, Oradea, 1884, p.363

¹⁸ D I R, XIV, C, vol.I, 1953, doc.27, p.21

¹⁹ I. Crișan, *op.cit.*, 1990, p.134, pl.III / 1, 3, 4

²⁰ D I R, XIV, C, vol II, 1953, doc.121, p.52; Șt. Pascu, *op.cit.*, p.137

²¹ D I R, XIV, C, vol.II, doc.121, p.52

document al familiei Csáky,²² pentru ca de la mijlocul secolului al XVI-lea susnumita familie cu ramurile sale, să fie stăpâna de pământ în partea locului.²³ În anul 1421 localitatea avea deja și statut de târg (oppidum).²⁴

Cefa era și punct de vamă. Întinderea sa era mai mare decât cea obișnuită căci în timp ce satele de atunci aveau de regulă o singură stradă, Cefa avea pe la 1489 patru străzi: de Apus, a Cheresigului, strada Lungă și a Vămii.²⁵ Potrivit conscrierii porților din Bihor întocmită în anul 1552 de către autoritățile habsburgice temporar instaurate în Transilvania, Cefa avea 24 porți,²⁶ prin poartă înțelegându-se o unitate impozabilă după care se percepea impozitul cameral.²⁷ Acceptând că o poartă cuprindea două gospodării,²⁸ înseamnă că Cefa avea 48 gospodării. În același timp satele din vecinătate aveau: Berechiul 21 porți²⁹, Ateașul 15 porți³⁰, Sânnicolau Român 4 porți³¹, Inandul 7 porți³², Rădvanu Mare 9 porți³³, Rădvanu Mic 3 porți³⁴, Cheresigul, care avea de asemenea statutul de târg, 22 porți³⁵.

Ca și alte târguri Cefa dispunea de o fortificație de zid. Pe harta lui Lazarus Secretarius (Eleazarus din Strigoniu) imprimată la 1528 și reeditată în 1553, printre așezările din Crișana apare și Cefa. În dreptul localității sunt reprezentate două turnuri alipite³⁶. Cum acest semn apare și în dreptul altor așezări unde se păstrează încă vestigii ale unor cetăți (Cheresig, Adrian), credem că cetatea de la Cefa avea proporții asemănătoare. Potrivit tradiției locale în acord cu unele izvoare scrise turnul bisericii ortodoxe s-ar fi înălțat cu materialele recuperate din ruinele acelei cetăți³⁷. Cu diferite ocazii în curțile caselor din vecinătatea bisericii au fost sesizate porțiuni ale fundației de piatră ale unor ziduri.

Biserica din Cefa dispunea în evul mediu de venituri importante. Între anii 1332-1337 preotul Ioan a plătit dijma papală de fiecare dată câte 16

²² S. Borovszki, *Biharvármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1901, p.62

²³ L. Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p.251

²⁴ ȘT. Pascu, *op.cit.*, p.137

²⁵ V. Bunyitay, *op.cit.*, p.362

²⁶ L. Borcea, *op.cit.*

²⁷ V. Maxim, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Crisia*, V, 1975, p.93

²⁸ L. Borcea, *op.cit.*, p.233

²⁹ *Ibidem*, p.250

³⁰ *Ibidem*, 247

³¹ *Ibidem*, p. 250

³² *Ibidem*, p.281

³³ *Ibidem*, p.250

³⁴ *Ibidem*

³⁵ *Ibidem*, p.246

³⁶ A. Hadnagy, *Reprezentări cartografice mai puțin cunoscute despre Țara Crișurilor din sec. XIV-XVII*, în *Crisia*, XIII, 1983, p.470-471, fig.4

³⁷ S. Borovszki, *op.cit.*

groși, iar în anul 1333, 22 groși³⁸. De aceea numitul preot era deosebit de apreciat și ca atare era numit “plebanus” (paroh). Cu excepția Bicaciului nici un alt sat din apropiere nu putea achita asemenea sume de bani³⁹.

Din cele prezentate mai sus rezultă că Cefa era un târg medieval prosper, realitate adevărată de documentele vremii și de materialul arheologic scos întâmplător la lumină.⁴⁰ Descoperirile monetare completează cu argumente din domeniul numismaticii imaginea acestui târg ca punct de vamă și ca centru polarizator al unei microzone în care intrau în primul rând satele apropiate. Descoperirea exclusivă în secolele XIV-XVI a monedelor maghiare se datorește calității lor care le impuneau drept contravaloare în tranzacțiile economice din centrul și sud-estul Europei. În urma coroborării tuturor surselor de investigație, rezultă că perioada de maximă înflorire a târgului și a zonei din jur în evul mediu a fost în decursul secolelor XIV-XV până la mijlocul secolului al XVI-lea.

După înfrângerea de la Mohács din anul 1526 de către turci și transformarea Ungariei în pașalâc în anul 1541, au urmat lupte între habsburgi și turci pentru extinderea dominației asupra Transilvaniei. Crișana devine astfel spațiul de manifestare a intereselor divergente ale celor două mari imperii. Supunerea de către turci a unor sate din Crișana după anul 1552, când a fost întemeiat pașalâcul de Timișoara, a devenit o practică curentă. Pentru a opri noi supuneri în Bihor oficialitățile transilvănene i-au dăruit lui Mustafa pașa de Buda în anul 1571 satele Bicaciu și Rădvanu Mare⁴¹ din apropiere de Cefa. Incursiunile turcești au continuat pe parcursul secolului al XVII-lea culminând cu cucerirea cetății reședință de comitat și cu înființarea pașalâcului de Oradea. În aceste vremuri tulburi când numeroase sate din Crișana au fost părăsite activitatea economică a înregistrat peste tot un serios recul. În timpul stăpânirii turcești ținutul a cunoscut însă o vie activitate comercială. Erau vestite târgurile de la Oradea la care participau și negustori din Orient. Tezaurile și descoperirile monetare din secolele XVI-XVII enumerate mai sus ne fac să presupunem că și activitatea din târgul Cefa s-a derulat la cote înalte în acele vremuri. Prezența monedelor poloneze, austriece și germane alături de cele ungurești se datorește comerțului desfășurat de Transilvania cu statele, orașele și forurile ecleziastice din Europa centrală, și, poate, acțiunilor militare austriece în Bihor, iar monedele vest-europene denotă legături indirecte cu apusul Europei⁴².

³⁸ *D I R*, XIV, C, vol. III, 1954, doc. 56, p. 50, 68, 83, 94, 108, 117

³⁹ *Ibidem*, p. 50-117

⁴⁰ I. Crișan, *op. cit.* 1990, p. 133, pl. II /6, 7-10, p. 134, pl. III

⁴¹ L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI-XVII*, în *Crisia*, IV, 1994, p. 193

⁴² Fr. Pap, *op. cit.*, p. 203-212

În anul 1692, când când a luat sfârșit ocupația otomană, noua stăpânire habsburgică a întocmit o conscriere care evalua starea domeniilor din comitatul Bihor. În această conscriere Cefa nu apare în rândul așezărilor depopulate⁴³. Recensămintele efectuate în decursul secolului al XVIII-lea de către autoritățile habsburgice consemnează creșterea numărului de gospodării. Despre piață nu avem însă știri până în anul 1760 când împărăteasa Maria Tereza recunoaște localității Cefa dreptul de târg.⁴⁴ Ca urmare circulația monetară se intensifică. Pe raza comunei Cefa au fost descoperite numeroase monede austriece din epoca modernă.

Descoperirile monetare prezentate mai sus, împreună cu datele extrase din documente și cu investigațiile arheologice făcute până în prezent conturează imaginea unuia din numeroasele târguri medievale din Crișana, așezare intermediară între sat și oraș angrenat și integrat în activitatea economică a Transilvaniei și a Europei centrale.

Târgul de la Cefa a funcționat până la cel de-al doilea război mondial. Tradiția medievală a fost reînviată în anul 1998 prin amenajarea unei piețe care este deschisă în ziua de sâmbătă.

LA BOURGADE MÉDIÉVALE DE CEFA À LA LUMIÈRE DES DÉCOUVERTES MONÉTAIRES

Résumé

La localité Cefa du département de Bihor apparaît dans les documents pour la première fois en 1302. Vingt ans après, en 1322, elle avait déjà le droit de marché, pour recevoir, en 1421, le statut de bourgade. En outre, elle était station de douane. Elle avait aussi une citadelle aux murailles. Les documents émis par les autorités de l'époque et les découvertes archéologiques attestent le fait que Cefa était une bourgade prospère, un établissement intermédiaire entre village et ville. Les découvertes monétaires que nous présentons, faites aux environs de la localité Cefa et en son voisinage, complètent, avec de nouvelles données, l'image de cette bourgade médiévale et de sa micro-zone.

À l'aide des sources dont nous disposons jusqu'à présent on peut dire que la période de grand développement de la bourgade de Cefa a été aux XIV-XVIe siècles. Les découvertes monétaires nous permettent de supposer que le marché a continué même pendant les invasions et sous la domination des turcs, quand beaucoup d'établissements ont été quittés.

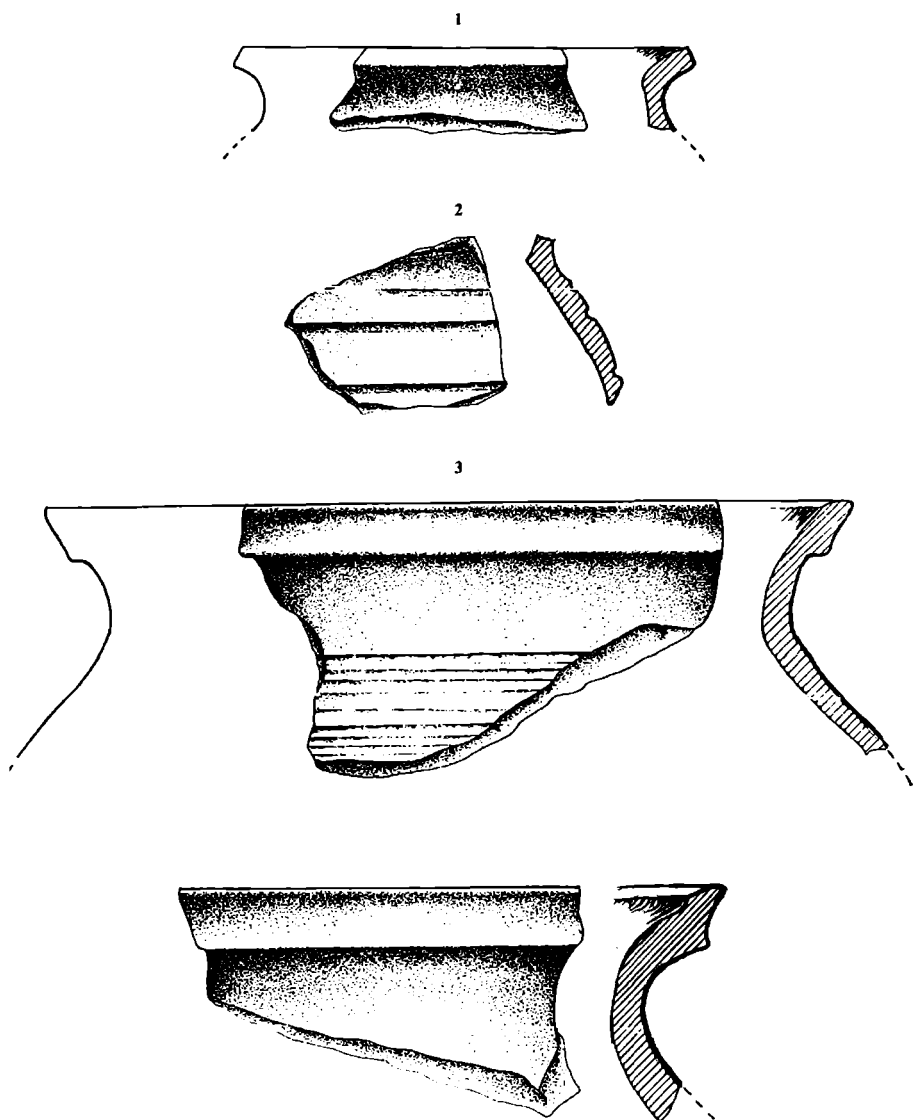
⁴³ I. Bársony, *op.cit.*, p.102-105

⁴⁴ S. Borovszki, *op.cit.*

Après la retraite des Turcs, les autorités des Habsbourgs, par l'impératrice Marie Thérèse, reconnurent, en 1760 pour Cefa le droit de marché. Ensuite le marché de Cefa a continué aux interruptions jusqu'à la seconde guerre mondiale. La tradition médiévale a été reprise en 1998.

Pl. I. 1. Cefa- Intravilan, florin din aur emis de Sigismund de Luxemburg. 2 a-b Cefa-Intravilan, dinar din argint emis de Sigismund de Luxemburg. 3 a-b Cefa-Intravilan, gros polonez din argint (sec. XVII). 4 a-b, 5 a-b Cefa-Râturi, taleri imperiali din argint (1641, 1657). 6 a-b Cefa- Intravilan, monedă din argint în valoare de 3 crețari (1678)

Pl. II. Cefa- Centru. Ceramică medievală. 1-2 sec. XII-XIII. 3-4 sec. XIV-XV